

ประวัติศาสตร์จังหวัดพัทลุง

ประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง

เมืองพัทลุงมีประวัติศาสตร์ยาวนานนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสืบต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ โดยมีชุมชนเกิดขึ้นทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ก่อนแล้วเกิดเป็นเมืองขึ้นทางฝั่งตะวันออกเรียกชื่อว่าเมืองสทิงพระ มีอำนาจครอบคลุมรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมาถูกกองทัพโจรสลัดรุกราน จึงมีการย้ายศูนย์การปกครองไปอยู่บริเวณบางแก้ว ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เรียกชื่อเมืองใหม่ว่า เมืองพัทลุง มีอำนาจครอบคลุมรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาแทนที่เมืองสทิงพระ เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีเมืองสงขลาเป็นเมืองปากน้ำ แต่เมืองพัทลุงก็มีฐานะเป็นเมืองบริวารของแคว้นนครศรีธรรมราชมาตลอด แม้ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง แต่เมืองพัทลุงก็ยังตกเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช ต่อมาในสมัยระบบกินเมืองระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ราชธานีได้รับผลประโยชน์เพียงน้อยนิด โดยเฉพาะในสมัยที่ตระกูล ณ พัทลุง และตระกูลจันทโรจวงศ์ปกครองเมือง ราชธานีแทบจะแทรกมือเข้าไปไม่ถึงทั้งๆ ที่แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองพัทลุงไปนานแล้ว ขณะเดียวกันมหาอำนาจตะวันตกก็คุกคามเข้ามาครอบงำ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงจัดตั้งรัฐบาลกลางเข้มแข็งขึ้นแล้วในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ก็ทรงเร่งรัดให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยบริหารจัดการปกครองหัวเมืองในแหลมมาลายูเสียใหม่ เพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่พระราชวงศ์จักรี ทำให้เมืองพัทลุงถูกรวมการปกครองเข้ามณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยระบบเทศาภิบาล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๗๖ รัฐบาลพยายามลดอำนาจและอิทธิพลของตระกูล ณ พัทลุง และตระกูลจันทโรจวงศ์ตลอดมาในสมัยระบบเทศาภิบาล แต่แล้วเมื่อมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรครั้งแรกในสมัยระบบประชาธิปไตย เชื้อสายของตระกูล ณ พัทลุง กลับได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรคนแรกของจังหวัดพัทลุง ปัจจุบันจังหวัดนี้กลับกลายเป็นจังหวัดที่ยากจนที่สุดของภาคใต้ เพื่อเข้าใจถึงเรื่องราวดังกล่าวผู้เขียนจะแบ่งประวัติศาสตร์พัทลุงออกเป็น ๒ สมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์

สมัยก่อนประวัติศาสตร์

สันนิษฐานได้จากหลักฐานทางโบราณวัตถุคือ ขวานหินขัดสมัยหินใหม่ หรือชาวบ้านเรียกว่า ขวานฟ้าที่พบจำนวน ๕๐-๖๐ ชิ้น^(๑) ในเขตท้องที่อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน และอำเภอ

^(๑) โปรดดูรายละเอียดในศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, โบราณวิทยาเมืองพัทลุง

(พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐-๒๑.

ปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ปรากฏว่าห้องที่เหล่านี้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือประมาณ ๒,๕๐๐-๔,๐๐๐ ปี มาแล้ว^(๒) มีชุมชนเกิดขึ้นแล้ว โดยใช้ขวานหินขัดเป็นเครื่องมือสับตัด

สมัยประวัติศาสตร์

อายุตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันพอจะแบ่งได้เป็น ๔ สมัย คือ สมัยสร้างบ้านแปลงเมือง สมัยระบบกินเมือง สมัยระบบเทศาภิบาล และสมัยระบบประชาธิปไตย

สมัยสร้างบ้านแปลงเมือง

ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๒๐ เมื่อบริเวณสันทรายขนาดใหญ่ กว้าง ๕-๑๒ กิโลเมตร ยาว ๘๐ กิโลเมตรทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาหรือบริเวณที่ต่อมาภายหลังชาวพื้นเมืองเรียกว่า แผ่นดินบก ซึ่งเป็นที่ดอน เป็นแผ่นดินเกิดใหม่ชายฝั่งทะเลหลวง ทำให้ผู้คนอพยพจากบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินมากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศบริเวณนี้มีความเหมาะสมหลายประการกล่าวคือ เป็นสันดอนน้ำไม่ท่วม สามารถตั้งบ้านเรือนสร้างศาสนสถานได้สะดวกดี มีที่ราบลุ่มกระจายอยู่ทั่วไปกับที่ดอนเป็นบริเวณกว้างขวางพอที่จะเพาะปลูกได้อย่างพอเพียง ประกอบกับเป็นบริเวณอยู่ห่างไกลจากป่าและภูเขาใหญ่ ภูมิอากาศดี ไม่ค่อยมีไข้ป่ารบกวน อีกประการหนึ่ง สามารถติดต่อค้าขายทางทะเลกับเมืองอื่นที่อยู่ห่างไกลได้สะดวก เพราะอยู่ติดกับทะเล ชุมชนแถบแผ่นดินบกจึงเจริญเติบโตรวดเร็วกลายเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งของแหลมมาลายูตอนเหนือไปในที่สุด ศูนย์กลางที่ตั้งเมืองอยู่บริเวณสทิงพระ เรียกชื่อเมืองว่าสทิงพระ มีอำนาจครอบคลุมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา^(๓) ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นชุมชนนับถือศาสนาฮินดู^(๔) มีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นของบรรดารัฐต่างๆ ที่เข้มแข็งและมีนโยบายจะควบคุมเส้นทางการค้าที่ผ่านทางคาบสมุทรมมาลายูมาตลอดเวลา เช่น รัฐพุนันลังกาสุกะ ศรีวิชัย^(๕)

ต่อมาไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเมื่อใดเมืองสทิงพระถูกกองทัพเรือ จากอาณาจักรทะเลใต้ชวา คุมাত্রายกมาทำลาย เมืองเสียหายยับเยิน พลเมืองแตกกระจัดกระจายอพยพหนีภัยไปอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาถิ่นมาก เพราะตัวเมืองอยู่ใกล้ทะเลหลวง คือ ห่างเพียง ๑ กิโลเมตร ทำให้ข้าศึกเข้าถึงได้ง่ายโดยไม่ทันรู้ตัว เมืองสทิงพระจึงอ่อนกำลังลงมาก หลังจากนั้นพวกโจรสลัดยกมา

^(๒) ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ "สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา"

เอกสารการสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ๘-๑๑ สิงหาคม ๒๕๒๖ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เอกสารหมายเลข ๐๐๒, หน้า ๓.

^(๓) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๔.

^(๔) ศรีศักร วัลลิโภดม "ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณคาบสมุทรสทิงพระและบริเวณใกล้เคียง เอกสารการสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ๘-๑๑ สิงหาคม ๒๕๒๖ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เอกสารหมายเลข ๐๐๙, หน้า ๕.

^(๕) สงบ ส่งเมือง, การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๔๔๔) (สงขลา : โครงการบริการวิชาการมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, ๒๕๒๓), หน้า ๒๓.

ปล้นสดมภ์ และในที่สุดก็สามารถยึดเมืองได้ ทำให้มีการย้ายศูนย์การปกครองไปอยู่ทางฝั่งตะวันตก โดยย้ายไปอยู่บริเวณบางแก้ว หรือปัจจุบันเรียกว่า โคกเมือง อยู่ในอำเภอเขาชัยสน ซึ่งเป็นชุมชนอยู่ก่อนแล้ว และชื่อเมืองพัทลุงน่าจะเกิดขึ้นในยุคนี้^(๖) คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙^(๗) มีอำนาจครอบคลุมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาแทนเมืองสทิงพระ ชาวเมืองนับถือพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก

ในขณะเดียวกันแคว้นตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราช ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน และมีกำเนิดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗-๘^(๘) สามารถขยายอำนาจเข้ามาปกครองดินแดนทั้งหลายมาโดย ปกครองดินแดนในรูปของเมืองสิบสองนักษัตร^(๙) ทำให้เมืองพัทลุงต้องกลายเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช ดังปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า เมืองพัทลุงเป็นเมืองหนึ่งในเมืองสิบสองนักษัตรของนครศรีธรรมราช ใต้ตรางเล็กเป็นตราของเมือง^(๑๐) และในตำนานนางเลือดขาวตำนานเมืองพัทลุงก็กล่าวถึงความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชของนครศรีธรรมราชด้วย ดังข้อความในหนังสือเอกสารประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๒ รัชสมัยสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ขุนหลวงพ่ายสระ) แห่งกรุงศรีอยุธยาตอนหนึ่งว่า

“นางและเจ้าพระยา (คือนางเลือดขาวและกุมารผู้เป็นสามี) กริธาพลกลับหลังมายังสทิงบางแก้วเล่าแล กุมารก็เสียบดินดูจะสร้างเมือง ก็มาถึงแขวงเมืองนครศรีธรรมราชและก็สร้างพระพุทธรูปเป็นหลายตำบลจะตั้งเมืองมิได้ เหตุหน้านั้นเข้าหาพันธุส์กบมิได้ ก็ให้มาตั้ง ณ เมืองนครศรีธรรมราช แลยังมีพระศพาตแลเจ้าพระญา (แลเจ้าพระญา คือเจ้าพระญา) ศรีธรรมโคกราช ลูกเจ้าพระยาศรีธรรมโคกราชนั้น”^(๑๑)

เมืองพัทลุงมีความสัมพันธ์กับแคว้นนครศรีธรรมราชอย่างใกล้ชิด เป็นเมืองพี่เมืองน้องกัน เพราะแม้เมืองพัทลุงจะขึ้นกับแคว้นนครศรีธรรมราช แต่มีลักษณะเป็นเมืองอิสระในทางการปกครองอยู่มาก สังเกตจากสมุดเพลงตำรากรกล่าวว่า แต่เดิมนั้นเมืองพัทลุงเก่าครั้งมีชื่อว่า เมืองสทิงพระ ทางฝ่ายอาณาจักรเจ้าเมืองมีฐานะเป็นเจ้าพญาหรือเจ้าพระยา ทางฝ่ายศาสนจักรเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองพาราณสี แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่มีบริวารมากศูนย์กลางจึงมีฐานะเป็นกรุงคือกรุงสทิงพระคล้ายกับเป็นเมืองหลวงแห่งหนึ่งที่เดียว และมีความสำคัญทางพุทธศาสนา มาก เปรียบได้กับเมืองพาราณสี (ชื่อกรุงที่เป็นราชธานีของแคว้นกาศีของอินเดีย) ส่วนแคว้นนครศรีธรรมราชเปรียบประดุจเป็นเมืองปาฏลีบุตร (เป็นเมืองหลวงแคว้นมคธ) ฉะนั้นแคว้นนครศรีธรรมราชและเมือง

^(๖) ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ “สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา” หน้า ๔.

^(๗) ชัยวุฒิ พิชะกุล, **ชำระเพลงบางเลือดขาว** (พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, ๒๕๒๕), หน้า ๓๗.

^(๘) ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ “ตามพรลิงค์” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓, หน้า ๗.

^(๙) A. Teeus and David K. Wyatt, *Hikayat Patani : The History of Patani Vol. I* (The Hague : Martinus Nijhoff, 1970), P.3.

^(๑๐) กรมศิลปากร, ผู้รวบรวม, “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ๒๕๐๕, หน้า ๕๑.

^(๑๑) สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ “หลักที่ ๓๕ ศิลจารึกดงแมนางเมือง” **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓** (พระนครสำนักพิมพ์เนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๑๗.

พัทลุงคงจะเคยเป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนาเก่าแก่แห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับเมืองพัทลุงนั้นติดต่อกับหัวเมืองมอญและลังกามานานไม่ต่ำกว่า พ.ศ. ๑๘๐๐ เป็นต้นมาแล้ว พระสงค์คณะลังกาป่าแก้วจึงเจริญมากในบริเวณนี้ วัดสำคัญ ๆ ไม่ว่าจะวัดสทัง วัดเขียน วัดสทิงพระ วัดพระโค ล้วนขึ้นกับคณะลังกาป่าแก้วทั้งสิ้น^(๑๒)

ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ขณะที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัยเพิ่งเริ่มรุ่งเรืองขึ้น ทางแคว้นนครศรีธรรมราชยังคงมีอำนาจแผ่ไปทั่วแหลมมาลายู ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุจีนว่า จักรพรรดิของจีนเคยส่งทูตมาขอร้องอย่าให้สยาม (นครศรีธรรมราช) รุกรานหรือรังแกมาลายู เลย^(๑๓) เมืองพัทลุงจึงคงจะยังขึ้นกับแคว้นนครศรีธรรมราชต่อมาอีกกว่าศตวรรษเพราะในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นมาในอาณาจักรของอยุธยาซึ่งแคบมาก กล่าวคือ ทิศเหนือจดชัยนาท ทิศตะวันออกจดจันทบุรี ทิศตะวันตกจดตะนาวศรีและทิศใต้จดแคว้นนครศรีธรรมราช^(๑๔) เพิ่งปรากฏหลักฐานการเปลี่ยนแปลงชัดเจนในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งอำนาจทุกอย่างเข้าสู่ศูนย์กลางคือ เมืองหลวง ทรงจัดระบบสังคมเป็นรูประบบศักดินา ในส่วนที่เกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง ทรงประกาศใช้พระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองใน พ.ศ. ๑๙๙๘ มีผลกระทบต่อเมืองพัทลุง และแคว้นนครศรีธรรมราช คือ แคว้นนครศรีธรรมราชถูกลดฐานะลงเป็นหัวเมืองชั้นเอกขึ้นตรงต่ออยุธยา ส่วนเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีขึ้นตรงต่ออยุธยาเช่นกัน เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์ เป็นพระยา ถือศักดินา ๕๐๐๐^(๑๕)

สมัยระบบกินเมือง

ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (พ.ศ. ๑๙๙๘) ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ระบบกินเมือง หมายถึงระบบที่เจ้าเมืองมีอำนาจเก็บภาษี ไร่ไผ่ และเก็บเงินค่าราชการจาก ไร่ไผ่ ทั้งมีสิทธิลงโทษราษฎรตามใจชอบ เจ้าเมืองและกรมการเมืองเป็นญาติกัน ราชธานีมิได้มีสิทธิแต่งตั้งเจ้าเมืองตามทฤษฎีที่กำหนดไว้ เพราะเจ้าเมืองเหล่านี้มีอยู่แล้ว, ราชธานีเป็นเพียงยอมรับอำนาจเจ้าเมือง ส่วนกรมการเมือง ราชธานีก็ต้องแต่งตั้งตามข้อเสนอของเจ้าเมือง เพื่อป้องกันเหตุร้าย

การปกครองดังกล่าวทำให้ราชธานีพยายามจะลดอำนาจเจ้าเมืองพัทลุง และเข้าไปมีอำนาจเหนือเมืองพัทลุงตลอดมา โดยในระยะต้นของสมัยระบบกินเมือง อาศัยพุทธศาสนา กล่าวคือ สนับสนุนการก่อตั้งพระพุทธรูป ดึงกำลังคนจากอำนาจของเจ้าเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชไป

^(๑๒) ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ "สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา" หน้า ๘-๙.

^(๑๓) ศรีศักร วัลลิโภดม, "นครศรีธรรมราชกับประวัติศาสตร์ไทย" ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ ๒ (จัดพิมพ์เป็นเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ ๒ ณ วิทยาลัยครุศรีธรรมราช ๒๕-๒๗ มกราคม ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๗.

^(๑๔) Chamvit Kasetsiri, *The Rise of Ayudhya* (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1976), P.140

^(๑๕) กรมศิลปากร, ผู้รวบรวม, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๖ พระอัยการตำแหน่งทหารหัวเมือง มาตรา ๓๑.

ขึ้นกับวัด พระ และเพิ่มชื่อเสียงของพระมหากษัตริย์อยุธยาในฐานะผู้ทรงอุปถัมภ์ศาสนา เช่นกรณีภิกษุ อินทร์รวบรวมนิกบวชราว ๕๐๐ คนขับไล่พม่าที่มัลลอมกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) โดยใช้เวทมนตร์ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงโปรดปรานมากจึงพระราชทานยศให้เป็นพระครูอินทโมฬีคณะลังกาป่าแก้ว (กาแก้ว) เมืองพัทลุง ควบคุมวัดทั้งในเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชถึง ๒๙๘ วัด ทั้งทรงกัลปนาวัด คือกำหนดเขตที่ดินและแรงงานมาขึ้นวัดเขียนและวัดสทังที่พระครูอินทโมฬีบูรณะด้วย^(๑๖)

หรือกรณีของคณะโจรสลัดมาเลย์เข้ามาปล้นโจมตีเมืองพัทลุงเสียหายยับเยิน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๔๑ - ๒๑๔๔ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช^(๑๗) ออกเมืองคำเจ้าเมืองหนีเอาตัวรอด ราษฎรส่วนหนึ่งต้องอพยพหนีไปอยู่ต่างเมือง อีกส่วนหนึ่งถูกพวกโจรกวาดต้อนไปวัดวาอารามก็ถูกเผา ทางราชธานีอ้างว่าศึกเหลือกำลัง จึงมิได้เอาผิดที่เจ้าเมืองทั้งเมืองและกลับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองต่อไป^(๑๘) แต่ก็มีกัลปนาวัดในเมืองพัทลุงอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๑๕๓^(๑๙)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการกัลปนาวัดจะทำให้อำนาจของเจ้าเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราชลดน้อยลง เพราะเจ้าเมืองมีอำนาจควบคุมไพร่พลโดยตรงเฉพาะในบริเวณที่อยู่นอกเขตกัลปนาเท่านั้น แต่ก็ทำให้มีอำนาจของฝ่ายฆราวาสกับพระสงฆ์สมดูลมากขึ้น มีผลให้เมืองพัทลุงกลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยชุมชนใหญ่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่าน ติดต่อกับเมืองต่างๆ และรับอารยธรรมจากอินเดีย ลังกา ส่วนทางฝั่งตะวันออกทำหน้าที่เป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเล^(๒๐) จนเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับเมืองไทย เช่น เอกสารของฮอลันดาบันทึกไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ ว่าอังกฤษและฮอลันดาพยายามแข่งขันกันเข้าผูกขาดซื้อพริกไทยจากเมืองพัทลุงและเมืองในบริเวณใกล้เคียง ใน พ.ศ. ๒๑๖๓ เวนแอสเซลพ้อคำฮอลันดาแนะนำว่า ฮอลันดาควรจัดตั้งเครื่องราชบรรณาการเจ้าเมืองลิเกอร์ (นครศรีธรรมราช) เจ้าเมืองบุรีเดลอง (พัทลุง) และเจ้าเมืองแซงกอร่า (สงขลา) เพื่อเอาใจเมืองเหล่านั้นไว้ เพราะสัมพันธ์ภาพกับเจ้าเมืองเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญมาก^(๒๑) ความรุ่งเรืองทางการค้านี้ประกอบกับสงครามไทยพม่า ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และการแย่งชิงอำนาจในราชธานีในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ทำให้อำนาจของอยุธยาที่มีต่อหัวเมืองมลายู

^(๑๖) หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ : พงศาวดารเมืองพัทลุง** (พระนคร : ศึกษาศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐-๑๔.

^(๑๗) ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, **เรื่องเดิม** หน้า ๓๓.

^(๑๘) หลวงศรีวรวัตร, **เรื่องเดิม**, หน้า ๒๐-๒๑.

^(๑๙) **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๒-๒๕, สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา** ภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๖๗-๖๘.

^(๒๐) ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ "สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา" หน้า ๗

^(๒๑) ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, **เรื่องเดิม**, หน้า ๓๕-๓๖.

อ่อนแอลง เช่น เจ้าเมืองปัตตานี นครศรีธรรมราช^(๒๒) สงขลาและพัทลุง^(๒๓) ประกาศไม่ยอมรับการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ของอยุธยา ขณะเดียวกันทางมาเลย์ก็กลับมีกำลังแข็งขึ้นพวกมุสลิมจึงเป็นเจ้าเมืองในแถบหัวเมืองมลายูมากขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ อาทิ พระยารามเดโชเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ตาตุ่มระหุ่มที่เชื่อกันว่าเป็นต้นตระกูล ณพัทลุง อาจจะเป็นทั้งเจ้าเมืองพัทลุงและสงขลา^(๒๔)

ทางอยุธยาพยายามดึงหัวเมืองดังกล่าวให้ใกล้ชิดกับอยุธยามากขึ้น โดยใช้นโยบายให้คนไทยไปปกครอง และสนับสนุนอุปถัมภ์ตระกูลของคนไทยที่มีผลประโยชน์ในการปกครองหัวเมืองแหลมมลายู บางครั้งใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่ดูเหมือนนโยบายนี้จะไม่ได้ผลมากนักในเมืองพัทลุง^(๒๕) เพราะในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เจ้าเมืองที่เป็นเชื้อสายของตระกูล ณพัทลุง ยังคงเป็นเจ้าเมืองพัทลุงที่นับถือศาสนาอิสลามสืบมาจนเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐^(๒๖)

เมื่อทางราชธานีเกิดการจลาจล ขาดกษัตริย์ปกครอง พวกขุนนางและเชื้อพระวงศ์ต่างตั้งตัวเป็นอิสระ ทางหัวเมืองมลายูพระปลัดหนูผู้รักษาราชการเมืองนครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นอิสระ เรียกว่าชุมชนเจ้านคร ปกครองหัวเมืองแหลมมลายูทั้งหมด และดูเหมือนว่าบรรดาหัวเมืองอื่นๆ ก็ยอมรับอำนาจของเจ้านคร (หนู) แต่โดยดี เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านคร (หนู) ต้องใช้กำลังเข้าบังคับปราบปรามเมืองหนึ่งเมืองใดเลย แต่ใน พ.ศ. ๒๓๑๓ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามเจ้านคร (หนู) ได้สำเร็จแล้วก็โปรดเกล้าให้เจ้านราสูริวงศ์พระญาติปกครองเมืองนครศรีธรรมราช และให้รับผิดชอบในการดูแลหัวเมืองแหลมมลายูแทนราชธานีด้วย^(๒๗) ทำให้เมืองพัทลุงกลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๓-๒๓๑๙ คือ ตลอดสมัยเจ้านราสูริวงศ์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้นายจันทร์มหาดเล็กมาเป็นเจ้าเมืองแทนเจ้าเมืองเชื้อสายตระกูล ณพัทลุง^(๒๘)

(๒๒) สมโชติ อ๋องสกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองใกล้เคียง : ศึกษาเฉพาะกรณีความสัมพันธ์ทางการปกครองระหว่างนครศรีธรรมราชกับปัตตานี” ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ ๒ หน้า ๑๑๐-๑๑๓.

(๒๓) สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดิม, หน้า ๓๖-๓๗.

(๒๔) หลวงศรีวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๒๕ พงศาวดารและลำดับวงศ์ตระกูลเมืองพัทลุง (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพคุณหญิงแช เพ็ชรภิบาล (แซ่ ณ สงขลา, ๒๕๐๕), หน้า ๑-๒.

(๒๕) ลอเรน เกสสิก, “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย (๒๓๑๐-๒๓๘๓) เก็บความโดยยุพชา ชุมจันทร์ วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม ๒๕๑๗ - มกราคม ๒๕๑๘), หน้า ๒๒.

(๒๖) หลวงศรีวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๒๙-๓๑.

(๒๗) สุภาภรณ์ ตันตลารักษ์, “บทบาทของเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๐, หน้า ๓๗.

(๒๘) หลวงศรีวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๓๓.

การกระทำดังกล่าวคงทำให้ตระกูล ณ พัทลุง ต่อต้านเจ้าเมืองพัทลุงคนใหม่ เพราะในพงศาวดารเมืองพัทลุง ซึ่งเขียนโดยหลวงศรีวรวัตร^(๒๙) (พิณ จันทโรจวงศ์) เชื้อสายของตระกูล ณ พัทลุงกล่าวว่า นายจันทร์มหาดเล็กเจ้าเมืองพัทลุงคนใหม่นั้นว่าราชการอยู่ได้เพียง ๓ ปีก็ถูกถอดออกจากราชการและตำแหน่งเจ้าเมืองพัทลุงตกเป็นของตระกูล ณ พัทลุง อีกใน พ.ศ. ๒๓๑๕ และในปีนี้เองพระยาพัทลุง (ขุนหรือคางเหล็ก) ตระกูล ณ พัทลุงได้เปลี่ยนท่าที่ใหม่คือ เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาพุทธ^(๓๐) คงจะเนื่องมาจากพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลชักชวนให้คนไทยเกิดความเลื่อมใสในศาสนานั้น^(๓๑) ปรากฏหลักฐานว่าในที่สุดถึงกับทรงออกประกาศห้ามอย่างเจ็บขาด ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ ดังความตอนหนึ่งว่า

ประกาศของไทย ลงวันที่ ๑๓ เดือนตุลาคม ค.ศ ๑๖๖๔ (พ.ศ. ๒๓๑๗)

ห้ามมิให้ไทยและมอญเข้ารับรีตและนับถือศาสนาพระมะหะหมัด

มองเซนเยอร์เลอบองเป็นผู้แปล

ด้วยพวกเข้ารับรีตและพวกถือศาสนาพระมะหะหมัดเป็นคนที่อยู่นอกพระพุทธศาสนาเป็นคนที่ไม่มีกฎหมาย และไม่ประพฤติตามพระพุทธรวณะ ถ้าพวกไทยซึ่งเป็นคนพื้นเมืองนี้ตั้งแต่กำเนิดไม่นับถือและไม่ประพฤติตามพระพุทธศาสนาถึงกับลี้มชาติกำเนิดตัว ถ้าไทยไปประพฤติและปฏิบัติตามลัทธิของพวกเข้ารับรีตและพระมะหะหมัดก็จะตกอยู่ในฐานความผิดอย่างร้ายกาจ เพราะฉะนั้นเป็นอันเห็นได้เที่ยงแท้ว่าถ้าคนจำพวกนี้ตายไป ก็จะต้องตกนรกอเวจี ถ้าจะปล่อยให้คนพวกนี้ทำตามชอบใจ ถ้าไม่เห็นยวรั้งไว้ ถ้าไม่ห้ามไว้ พวกนี้ก็จะทำให้วุ่นขึ้นทีละน้อยโดยไม่รู้ตัว จนที่สุดพระพุทธศาสนาก็เสื่อมทรามไป

^(๒๙) หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) เป็นเชื้อสายตระกูล ณ พัทลุงด้วย เชียงพงศาวดารเมืองพัทลุงขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๐ โดยพยายามใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ในคำนำกล่าวถึงข้อมูลที่ใช้ประกอบคือ ตำนานวัด บ้านทีกต่าง ๆ บ้านทีกของผู้ปกครอง ชีวประวัติและงานเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งส่วน หนึ่งเป็นพงศาวดารเมืองพัทลุง (พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๓ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๕ เขียนโดยหมื่นสนิทภริมย์ ปลัดกรมในกรมหมื่นไกรสรวิชิต พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับเจ้าจอมมารดากลั่นธิดาของพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) เจ้าเมืองพัทลุงใน รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พงศาวดารเมืองพัทลุงฉบับของ หมื่นสนิทภริมย์นี้ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติสั่งให้เขียนขึ้นในโอกาสที่มีการแต่งตั้งหลวงเทพภักดีกระบัตร์ (ทัน) หลานของปู่พระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ขึ้นเป็นพระยาพัทลุงในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หมื่นสนิทภริมย์เขียนขึ้นตามคำบอกเล่าของเจ้าจอมมารดากลั่น และน้องสาวของท่านคือ คุณฉิม,แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๓๙๓.

^(๓๐) หลวงศรีวรวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๓๓

^(๓๑) รัชนี้ สาดเปรม, "บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ.

๒๓๒๕-๒๔๕๓ " วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑, หน้า ๔๓

ด้วย... เพราะเหตุฉะนั้นจึงห้ามชาดมิให้ไทยและมอญ ไม่ว่าผู้ชายหรือหญิงเด็กหรือผู้ใหญ่ได้เข้าไปในพิธีของพวกมะหะหมัดหรือพวกเขารีต ถ้าผู้ใดมีใจต่อสู้แข็ง เจตนาไม่ได้มีดมัวไปด้วยกิเลสต่างๆ จะฝ่าฝืนต่อประกาศนี้ ขึ้นไปเข้าไปในพิธีของพวกมะหะหมัดและพวกเขารีตแม้แต่อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ให้เป็นหน้าที่ของสังฆราชหรือบาทหลวงมิชชันนารี หรือบุคคลที่เป็นคริสเตียน หรือมะหะหมัดจะต้องคอยห้ามปรามมิให้คนเหล่านั้นได้เข้าไปในพิธีของพวกคริสเตียน และพวกมะหะหมัดให้เจ้าพนักงานจับกุมคนไทยและมอญที่ไปเข้าพิธีเขารีตและมะหะหมัดตั้งว่ามานี้ ส่งให้ผู้พิพากษาชำระ และให้ผู้พิพากษาวางโทษถึงประหารชีวิต^(๓๒)

จริงอยู่แม้ว่าพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) จะเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธก่อนการออกประกาศดังกล่าว แต่พระราชประสงค์ในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชลักษณะนี้คงจะเป็นสิ่งที่เข้าใจกันดีในหมู่ขุนนางก่อนที่จะมีการประกาศออกมาอย่างเป็นทางการพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) จึงต้องเปลี่ยนศาสนา มิใช่เกิดจากความศรัทธาในพุทธศาสนา เพราะเชื้อสายตระกูล ณ พัทลุง ผู้หนึ่งเป็นเจ้าของเมืองใน พ.ศ. ๒๓๓๔ - ๒๓๖๐ ยังไม่ยอมให้นำเนื้อหมูเข้ามาในบ้านของท่านแสดงว่า พระยาพัทลุง (ทองขาว) ยังนับถือศาสนาอิสลาม เพิ่งจะมีการนับถือพุทธศาสนากันจริงๆ ในชั้นหลานของพระยาพัทลุง (คางเหล็ก)^(๓๓)

การเปลี่ยนศาสนาของพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ดูเหมือนจะไม่ได้ผลทางการเมืองมากนัก เพราะตระกูล ณ พัทลุง ยังไม่ได้รับความไว้วางใจจากราชธานี อำนาจและอิทธิพลของเมืองพัทลุงลดลงเรื่อยๆ กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๓๑๘ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสนับสุนุนจีนเหยียงหรือหลวงสุวรรณคีรีคนกลุ่มใหม่และต้นตระกูล ณ สงขลา เป็นเจ้าเมืองสงขลา^(๓๔) ทั้ยกเมืองสงขลาเมืองปากน้ำของเมืองพัทลุงไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อเจ้านครสุริวงค์ถึงแก่อนิจกรรมในปีรุ่งขึ้น ทางราชธานีให้ยกเมืองพัทลุงไปขึ้นตรงต่อราชธานีดั้งเดิม^(๓๕) และสืบไปตลอดสมัยระบบกินเมือง และแม้ว่าพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) จะส่งบุตรธิดาหลายคนไปถวายตัว^(๓๖) ทั้มีความดีความชอบในการทำสงครามกับพม่าใน พ.ศ. ๒๓๒๘ และกับปัตตานีในปีถัดมา แต่เมื่อพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกลับโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีไกรลาศคนของราชธานีมาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงแทนตระกูล ณ พัทลุง^(๓๗) อีก ๒ ปีต่อมาจึงทรงเพิ่มบทบาทให้

^(๓๒) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๔ อ้างถึง ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙, หน้า ๔๖๕-๔๖๖.

^(๓๓) สัมภาษณ์นายแส รัตนพันธ์ุ เชื้อสายตระกูล ณ พัทลุง สายพระยาพัทลุงทองขาว อายุ ๘๔ ปี วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๗ เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๔.๓๐ น. ณ บ้านเลขที่ ๓/๒๓๐ หมู่บ้านเมืองทองนิเวศน์ ๑ ถนนแจ้งวัฒนะ บางเขน กรุงเทพฯ.

^(๓๔) สงบ ส่งเมือง, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๓.

^(๓๕) อริยา เสถียรสุด, "เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๓๕

"วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔, หน้า ๓๗.

^(๓๖) พงศาวดารและลำดับวงศ์ตระกูลเมืองพัทลุง, หน้า ๔.

^(๓๗) หลวงศรีวรวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๓๗-๔๐.

เมืองสงขลาเข้มแข็งมากขึ้น โดยให้ทำหน้าที่ดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู^(๓๘) และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะที่ทางราชธานียอมให้ตระกูล ณ พัทลุง (พระยาพัทลุงทองขาว) กลับมาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงอีก แต่ก็ส่งนายจ้อยตระกูลจันทโรจวงศ์ และบุตรของเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร)^(๓๙) ซึ่งเกี่ยวข้องกับตระกูล ณ นคร เข้ามาเป็นกรรมการเมืองพัทลุง^(๔๐) เพื่อคานอำนาจของตระกูล ณ พัทลุง ในที่สุดในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๓๕๖ เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชหัวเมืองแหลมมลายูต้องตกอยู่ในอำนาจของตระกูล ณ นคร ทางราชธานีแต่งตั้งให้พระเสน่หามนตรี (น้อยใหญ่) บุตรชายคนโตของเจ้าพระยานคร (น้อย) มาเป็นเจ้าเมืองพัทลุงแทนตระกูล ณ พัทลุง (พระยาพัทลุงเผือก) ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๓๘๒^(๔๑) ขณะเดียวกันตระกูล ณ สงขลา ก็พยายามสร้างอิทธิพลในเมืองพัทลุง โดยพระยาสงขลาเถียนแสงและบุญสังข์ต่างก็แต่งงานกับคนในตระกูล ณ พัทลุงทั้งคู่^(๔๒)

ศาสตราจารย์เวลาอดีตผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประจำมหาวิทยาลัยฮาวายตั้งข้อสังเกตว่า การถึงอสัญกรรมของเจ้าพระยานคร (น้อย) ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ ทำให้ราชธานีได้โอกาสจำกัดอำนาจของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงบ้าง^(๔๓) เช่น เรียกตัวพระยาไทรบุรี (แสง) และพระเสน่หานุชิต (นุด) ปลัดเมืองไทรบุรีบุตรของเจ้าพระยานคร (น้อย) กลับสนับสนุนให้ตระกูล ณ ระนอง ซึ่งเพิ่งรุ่งเรืองจากการทำเหมืองแร่ดีบุกและค้าฝิ่นทางฝั่งทะเลตะวันตก (ทะเลหน่านอก) ของแหลมมลายูขยายอำนาจเข้ามาทางฝั่งตะวันออกในเขตเมืองชุมพรและไชยา^(๔๔) สำหรับที่เมืองพัทลุงนั้น ทางราชธานีเรียกตัวพระเสน่หามนตรี (น้อยใหญ่) กลับแล้วแต่งตั้งพระปลัด (จ้อย จันทโรจวงศ์) เป็นพระยาอภัยบริรักษ์ จักรวิชุดพิพิธภักดีพิริยพาหะเจ้าเมืองพัทลุงแทน และให้ตระกูลจันทโรจวงศ์และตระกูล ณ พัทลุงเป็นกรรมการเมือง เพราะพระยาอภัยบริรักษ์ (จ้อย) ผู้นี้นอกจากจะมีความดีความชอบในการปราบกบฏเมืองไทรบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๗๓ และ พ.ศ. ๒๓๘๑ อย่างแข็งขันแล้ว ประการสำคัญคือยังเกี่ยวข้องกับขุนนางตระกูลขุนนาคที่มีอำนาจสูงยิ่งในขณะนั้นและบังคับบัญชาหัวเมืองแหลมมลายูในตำแหน่งพระกลาโหมมาเป็นเวลายาวนานด้วย แต่ในที่สุดตระกูลจันทโรจวงศ์กับตระกูล ณ พัทลุงกลายเป็นเหมือนตระกูลเดียวกัน และสามารถปกครองเมืองพัทลุงสืบต่อไปตลอดสมัยระบบกินเมือง คง

^(๓๘) สงบ ส่งเมือง, **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๒๖.

^(๓๙) ผู้กำกับราชการหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกของแหลมมลายูหรือทะเลหน่านอก ๘ เมืองคือ เมือง ถลาง ภูเก็ต ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง กิรา พังงา คุระ และครุฑ.

^(๔๐) หลวงศรีวรวัตร, **เรื่องเดิม**, หน้า ๔๓.

^(๔๑) **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๔๗-๕๕.

^(๔๒) ลอเรน เกล็ค, **เรื่องเดิม**, หน้า ๒๙.

^(๔๓) วอลเตอร์ เอฟ เวลดา **แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ** แปลโดยนิจ ทองใสภิต (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๐.

^(๔๔) สารูป ฤทธิชัย, “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๖๙” **วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**, ๒๕๒๖, หน้า ๒๕.

เป็นเพราะพระยาอภัยบริรักษ์ (จ๋วย) ไม่มีบุตร จึงรับนายน้อยหลานมาเป็นบุตรบุญธรรมแล้วสร้าง
ความสัมพันธ์กับตระกูล ณ พัทลุงโดยใช้การแต่งงาน^(๔๕)

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลจันทโรจวงศ์กับตระกูล ณ พัทลุง โดยใช้การแต่งงาน
นั้นทำให้อำนาจของกลุ่มผู้ปกครองเมืองพัทลุงกระชับยิ่งขึ้น มีการแบ่งผลประโยชน์กันอย่างจริงจัง จน
ราชธานีแทบจะแทรกมือเข้าไปไม่ถึง โดยเฉพาะในตอนปลายสมัยระบบกินเมือง เช่น ในสมัยพระยา
อภัยบริรักษ์ (เนตร จันทโรจวงศ์) เป็นเจ้าเมือง ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระสฤณีพิจนภรณ์ข้าราชการชั้น
ผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยออกไปตรวจราชการแล้วมีความเห็นว่า เมืองพัทลุงเป็นเมืองเล็ก แต่
กรมการเมืองมีอำนาจมากเกินไปผลประโยชน์และมีอำนาจชนิด...“ที่ไม่มีกำหนดว่าเพียงใดชัด แต่เป็น
อำนาจที่มีเหนือราษฎรอย่างสูงเจียนจะว่าได้ว่าทำอะไรกับราษฎรก็แทบจะทำได้...”^(๔๖) ส่วนด้าน
ผลประโยชน์เจ้าเมืองและกรมการเมืองแบ่งกันเองเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ พระยารวฤทธิไวยวัฒนกุลควิไสยอิศรศักดิ์พิทักษ์ราชกิจนริศตรภักดีพิริยะพาหะ
(น้อย) งามวาง ซึ่งทำหน้าที่กำกับเมืองพัทลุง และพระยาอภัยบริรักษ์ (เนตร) เจ้าเมืองสองคนพ่อลูก
ตระกูลจันทโรจวงศ์ได้ผลประโยชน์จากส่วยรายเฉลี่ย

ตอนที่ ๒ ยกกระบัตร์ในตระกูล ณ พัทลุง ได้ผลประโยชน์จากภาษีอากร

ตอนที่ ๓ กรมการเมืองน้อย เป็นกรมการเมืองผู้ใดก็ได้แบ่งปันผลประโยชน์จากทางนั้น
ผลประโยชน์หลักคือ การทำนา เพราะเจ้าเมืองและกรมการเมืองมีที่นากว้างใหญ่ทุกคนขายข้าวได้ที่ละ
มากๆ โดยไม่ต้องเสียค่านา

นอกจากนั้นยังมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากคุกตะรางอีก เพราะผู้ใดเป็นตุลาการชำระคดี
ผู้นั้นจะมีคุกตะรางสำหรับขังนักโทษในศาลของตน จึงมีคุกตะรางถึง ๖ แห่ง โดยแบ่งเป็น ๒ ขนาด คือ
ขนาดใหญ่ ๓ แห่ง เป็นของเจ้าเมือง หลวงเมือง หลวงจ่ามหาดไทย และขนาดเล็ก อีก ๓ แห่ง เจ้าเมือง
จะเป็นผู้อนุญาตให้คนที่ชอบพอและไว้วางใจได้มีผลประโยชน์ที่จะได้จากการมีคุกตะรางของตัวเองคือ
ได้ค่าธรรมเนียม แรงงาน และมีอำนาจในการพิจารณาคดี นักโทษของคุกตะรางใดเป็นดังเช่นทาส ใน
เรือนั้นทำให้กรมการเมืองอยากจะมีคุกตะรางเป็นอย่างยิ่ง ผู้ใดไม่มีคุกตะรางก็จะถูกมองว่าไม่เป็น ผู้ดี
เป็นคนชั้นต่ำ

สำหรับราษฎร นอกจากต้องเสียค่านาแล้ว ยังถูกเกณฑ์แรงงานและสิ่งของทั้งของกินและ
ของใช้อีก โดยเฉลี่ยจะถูกเกณฑ์ไม่ต่ำกว่า ๕ ครั้งต่อปี ราษฎรมักต้องยอมเพราะเกรงกลัวเจ้าเมืองและ
ขุนนางมาก โจรผู้ร้ายก็ซุกซุ่ม^(๔๗)

สภาพดังกล่าวเป็นปัญหาที่ทางราชธานีเมืองหนักใจมาก^(๔๘) ทั้งยังมีปัญหากับเมือง
ข้างเคียง คือ กับเมืองสงขลาและนครศรีธรรมราชด้วย เพราะกลุ่มผู้ปกครองของเมืองเหล่านี้มุ่งแต่จะ

^(๔๕) โปรดดูรายละเอียดใน พงศาวดารและลำดับวงศ์ตระกูลเมืองพัทลุง, หลวงศรีวิจิตร, เรื่องเดิม หน้า ๕๖-๗๗.

^(๔๖) หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชการที่ ๕ ม.๒.๑๔/๒๒ รายงานพระยาสฤณีพิจนภรณ์เรื่องตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช
ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗).

^(๔๗) เรื่องเดียวกัน.

รักษาผลประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว จึงมักพบว่าเมื่อโจรผู้ร้ายทำโจรกรรมในเมืองสงขลาแล้วหลบหนีไปเมืองพัทลุง เจ้าเมืองสงขลาขอให้เจ้าเมืองพัทลุงส่งตัวให้ผู้ร้ายไปให้ แต่เจ้าเมืองพัทลุงมักจะเพิกเฉย ส่วนโจรผู้ร้ายที่ทำโจรกรรมในแขวงเมืองพัทลุงแล้วหนีเข้าอยู่ในแขวงเมืองสงขลา เจ้าเมืองพัทลุงขอให้เจ้าเมืองสงขลาส่งตัวผู้ร้ายไปให้ เจ้าเมืองสงขลา ก็มักจะเพิกเฉยเช่นกัน^(๔๙) หรือกับทางเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นทำนองเดียวกันกับทางเมืองสงขลา^(๕๐)

พอจะกล่าวได้ว่าตลอดสมัยระบบกินเมือง แม้ว่าราชธานีพยายามควบคุมเมืองพัทลุงแต่ก็ควบคุมได้แต่เพียงในนามเท่านั้น เพราะความห่างไกลจากราชธานีทำให้ราชธานีดูแลไม่ทั่วถึงและไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับกิจการภายในของเมืองพัทลุงด้วยผลประโยชน์ของราชธานีจึงรั่วไหลไปมาก ประกอบกับในตอนกลางรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ไม้ว่ามองไปทางทิศไหน เห็นอังกฤษและฝรั่งเศสพร้อมที่จะฉวยโอกาสสุกรรณเข้ามา โดยเฉพาะทางหัวเมืองแหลมมาลาญ อังกฤษถือโอกาสแทรกแซงเข้ามาในหัวเมืองประเทศราชมลายูของไทยและคุกคามหัวเมืองฝั่งตะวันตก ส่วนบริเวณคอคอดกระตอนเหนือของแหลมมาลาญทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสคุกคามเข้ามาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและขยายอิทธิพลทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกเป็นอย่างยิ่ง หลังจากรมีการจัดตั้งรัฐบาลกลางเข้มแข็งขึ้นแล้ว ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเร่งรัดให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยรีบจัดการปกครองหัวเมืองในแหลมมาลาญเสียใหม่^(๕๑) เพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่พระราชวงศ์จักรี ทำให้เมืองพัทลุงถูกรวมการปกครองเข้ากับมณฑลนครศรีธรรมราชในพ.ศ. ๒๔๓๙ เนื่องจากกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า เมืองพัทลุง “เป็นหัวเมืองบังคับยาก”^(๕๒) เช่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และหัวเมืองประเทศราชมลายู จึงทรงรวมหัวเมืองเหล่านี้เข้าเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช ให้ตั้งศูนย์การปกครองที่เมืองสงขลา โดยทรงมอบหมายให้พระยาสุโขทัยวินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล

^(๔๘) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม.๒.๑๔/๑๐๐ (ลับ) พระวิจิตรวราสารักษ์ กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๓/๑๑๔ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

^(๔๙) หอจดหมายเหตุชาติ ร.๕ ม.๒๑/๒๐ เรื่องเขตแดนเมืองพัทลุงกับเมืองสงขลาที่คาบเกี่ยวกันให้เปลี่ยนตำบลกันเสีย มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓, ร.๕ ม.๒.๑๔/๙๘ รายงานเจ้าพระยาเทเวศร์ไปตรวจราชการทางเมืองสงขลา เมืองพัทลุง เมืองกลันตัน ร.ศ. ๑๑๓.

^(๕๐) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม.๒.๑/๑๙ เรื่องเมืองพัทลุงของทีละเล็กละน้อย บ้านหัวป่า บ้านตะเคียว มาเป็นแขวงเมืองพัทลุงตามเดิม ๔ พฤศจิกายน -๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๒.

^(๕๑) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม.๔๗/๑๔ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ ๑๕๕๐/๓๘๐๐๓ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔.

^(๕๒) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม.๔๗/๑๙ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗.

สมัยระบบเทศาภิบาล

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๗๖ ช่วงนี้เมืองพัทลุงรวมอยู่ในการปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช สังกัดกระทรวงมหาดไทย รัฐบาลพยายามทำลายอำนาจและอิทธิพลของตระกูลจันทโรจวงศ์ และตระกูล ณ พัทลุง เพื่อดึงอำนาจเข้าสู่พระราชวงศ์จักรี

การดึงอำนาจการปกครองหัวเมืองเข้าสู่พระราชวงศ์จักรีในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักการปกครองอยู่ว่า อำนาจจะต้องเข้ามารวมอยู่ที่จุดเดียวกันหมดรัฐบาลกลางจะไม่ให้การบังคับบัญชาหัวเมืองขึ้นอยู่กันเพียง ๓ กระทรวงคือ กรมมหาดไทย กรมกลาโหม และ กรมท่า และจะไม่ยอมให้เจ้าเมืองต่าง ๆ มีอำนาจอย่างที่เคยมีมาในสมัยระบบกินเมืองระบบการปกครองแบบใหม่นี้เรียกว่า ระบบเทศาภิบาล

หลักต่าง ๆ ของการปกครองตามระบบเทศาภิบาลที่ระบุไว้ในประกาศจัดป็นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหมและมหาดไทย ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ซึ่งรวมหัวเมืองทั้งหมดไว้ใต้การบังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) และในข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ตามกฎหมายเหล่านี้ประเทศไทยเริ่มจัดส่วนราชการบริหารตามแบบใหม่ มีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบตามลำดับของสายการบังคับบัญชาจากต่ำสุดไปจนถึงขั้นสูงสุดดังนี้

- ขั้นที่ ๑ การปกครองหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านปกครอง
- ขั้นที่ ๒ การปกครองตำบล มีกำนันปกครอง
- ขั้นที่ ๓ การปกครองอำเภอ มีนายอำเภอปกครอง
- ขั้นที่ ๔ การปกครองเมือง มีผู้ว่าราชการเมืองปกครอง
- ขั้นที่ ๕ การปกครองมณฑล มีข้าหลวงเทศาภิบาลปกครอง

การวางสายการปกครองเป็นลำดับชั้นกล่าวนับเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเก่าในหัวเมืองไปเป็นอีกรูปหนึ่ง ราษฎรซึ่งไม่เคยมีสิทธิมีเสียง เคยเป็นเพียงไพร่ก็ได้มีโอกาสเลือกผู้ใหญ่บ้าน กำนันขึ้นเป็นหัวหน้า ซึ่งเท่ากับได้มีโอกาสเสนอความต้องการของตนเองให้นายอำเภอและผู้ว่าราชการเมืองทราบ ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองหรือพวกพ้องที่เคยทำอะไรตามใจชอบก็กระทำไม่ได้เสียแล้ว เพราะมีข้าหลวงเทศาภิบาลมาคอยดูแลเป็นหูเป็นตาแทนรัฐบาล การกินเมืองซึ่งเคย “กิน” จากภาษีทุกอย่างต้องกลบกลายเป็นเพียง “กิน” เฉพาะเงินเดือนพระราชทานในฐานะข้าราชการ เพราะรัฐบาลเริ่มเก็บภาษีเองและเมื่อนายอำเภอ ผู้ว่าราชการเมือง และกรมการเมืองมีฐานะเป็นข้าราชการ ก็ต้องถูกย้ายไปตามที่ต่างๆ ตามคำสั่งของรัฐบาล ไม่ผูกพันเป็นเจ้าของเมืองเจ้าของชีวิตของชาวชนบทอยู่เพียงแห่งเดียวตามระบบเดิม กำนันผู้ใหญ่จะได้ค่าธรรมเนียมต่างๆ ได้ส่วนลดจากการเก็บค่าน้ำ ค่าน้ำ ค่าราชการ ^(๕๓)

(๕๓)) แดมสุข นุ่มนนท์ “การปกครองสมัยโบราณ” การเมืองและการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๙-๑๐.

อนึ่งการปกครองในระบบเทศบาล รัฐบาลยังต้องการให้ราษฎรมีความผูกพันกับรัฐบาล และมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ รัฐบาลใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ โดยมอบหมายให้จัดเป็นสถานศึกษา เพราะจัดเป็นองค์กรที่สามารถจัดการเรียนการสอนได้ทั่วพระราชอาณาจักรโดยไม่ต้องเปลืองเงินทองของรัฐในการก่อสร้าง และเป็นแหล่งจูงใจให้ราษฎรเข้ามาเรียนหนังสือได้^(๕๔) และมอบหมายให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นพระราชอาคันตุกะพระยาศรีสุริยราชกุมารร่วมกับกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เพราะรัฐบาลถือว่าพระยาศรีสุริยราชกุมารเป็นตัวแทนของรัฐฝ่ายสงฆ์ ส่วนตัวแทนฝ่ายฆราวาสคือกระทรวงมหาดไทย หรือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทั้งสองพระองค์จึงทรงกำหนดแบบแผนเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร คือ ใช้หนังสือแบบเรียนเร็วเป็นตำราเรียน และมีผู้อำนวยการสงฆ์เป็นผู้ตรวจตราและจัดการภายใต้การบังคับบัญชาของข้าหลวงเทศาภิบาล^(๕๕)

ที่เมืองพัทลุง พระยาสุขุมนัยวินิตข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชจัดการปกครองตามแบบแผนทุกระดับ ที่สำคัญคือ ให้สร้างที่ว่าการเมืองขึ้น เพื่อให้ผู้ช่วยราชการเมืองและกรรมการไปปฏิบัติหน้าที่ในสถานที่ราชการให้เป็นสัดส่วน ไม่ปะปนกับงานส่วนตัวเหมือนอย่างในสมัยระบบกินเมือง^(๕๖) แต่การคัดเลือกบุคคลเข้ารับตำแหน่งใหม่ๆ นั้น รัฐบาลใช้ปะปนกันทั้งคนเก่าและคนใหม่ตลาดสมัยระบบเทศาภิบาล พอจะแบ่งได้เป็น ๒ ระยะ คือ

ระยะแรก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๕๒ รัฐบาลใช้วิธีประนีประนอม กล่าวคือ ในระยะ ๕-๖ ปีแรก ยอมให้เชื้อสายตระกูลจันทโรจวงศ์และตระกูล ณ พัทลุง ข้าราชการในระบบเก่ารับตำแหน่งใหม่ ๆ ได้ผลประโยชน์ตามแบบเก่าบ้าง เช่น ให้พระยาอภัยบริรักษ์ (เนตร) เจ้าเมืองเปลี่ยนฐานะเป็นผู้ช่วยราชการเมือง แต่ก็ให้พระพิศาลสงคราม(สอน) ผู้ช่วยราชการเมืองสิงห์บุรีเป็นผู้ช่วยราชการเมือง^(๕๗) รับผิดชอบแผนกสรรพากรหรือดูแลการเก็บเงินผลประโยชน์ของแผ่นดิน เมื่อพระพิศาลถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ก็จัดให้พระอาณาจักรบริหาร (อัน ณ ถลาง) เครือญาติของตระกูลจันทโรจวงศ์มาแทน^(๕๘) คงเป็นเพราะรัฐบาลยังไม่มีเงินเดือนสำหรับข้าราชการประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พระยาสุขุมนัยวินิตจำต้องถนอมน้ำใจกลุ่มผู้ปกครองเดิม เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีจำนวนมาก และมีเงินมาก^(๕๙)

(๕๔) วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔, หน้า ๑๐๗.

(๕๕) สารูป ฤทธิชัย, เรื่องเดิม, หน้า ๘๒.

(๕๖) ณรงค์ นุ่นทอง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุขุมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๔๙)” *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ) : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔*, หน้า ๓๓๙-๓๔๐.

(๕๗) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม. ๔๗/๑๙ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗, หลวงศรีวรวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๗๓-๗๔.

(๕๘) หลวงศรีวรวัตร, เรื่องเดิม, หน้า ๗๓-๗๔.

(๕๙) เดช บุญนาค, “การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิบัติหรือวิวัฒนาการ” *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ*, หน้า ๒๕-๒๖.

แต่ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ เมื่อพระยารุณีไวย (น้อย) จางวางซึ่งเป็นคนหัวเก่า^(๖๐) ถึงอนิจกรรมรัฐบาลก็ปลดพระยาอภัยบริรักษ์ (เนตร) ผู้ว่าราชการเมืองลงเป็นจางวาง หลังจากนั้นรัฐบาลพยายามแต่งตั้งเชื้อสายและพวกพ้องของตระกูลเจ้าเมืองในแหลมมลายูในสมัยระบบกินเมืองมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง แทนตระกูลจันทโรจวงศ์และตระกูล ณ พัทลุง ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ว่าราชการเมืองบ่อยครั้งในระยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ - ๒๔๔๙ โดยผลัดเปลี่ยนเข้ามารับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง ถึง ๔ คน^(๖๑) คือ พระสุรฤทธิ์ภักดี (ค้อยดี ณ ระนอง) บุตรชายพระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) อดีตข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพรและหลานพระยารัฐานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต พระศิริธรรมบริรักษ์ (เย็น สุวรรณปัทมา) บุตรเขยของพระยาวิเชียรศรี (ชม ณ สงขลา) พระแก้วโกรพ (หมี่ ณ ถลาง) และพระกาญจนดิฐบดี (อวบ ณ สงขลา) ตามลำดับ จนในที่สุดในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ พระกาญจนดิฐบดี (อวบ ณ สงขลา) เป็นผู้ว่าราชการเมือง โจรผู้ร้ายลักโคกระบือทั่วเขตเมืองพัทลุงจนทางราชการระงับไม่อยู่ ทั้งๆ ที่เป็นช่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ขณะทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สัตถ์ประพาสเมืองพัทลุง พระกาญจนดิฐบดีถูกปลดออกจากราชการในปีนั้นเอง^(๖๒)

ระยะหลัง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒- ๒๔๗๖ ดูเหมือนว่าเป็นระยะที่รัฐบาลใช้มาตรการค่อนข้างเด็ดขาดเพื่อลดอิทธิพลของตระกูลจันทโรจวงศ์และตระกูล ณ พัทลุง ที่ยังหลงเหลืออยู่อีก โดยจัดส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาเป็นผู้ว่าราชการเมือง^(๖๓) เช่น หม่อมเจ้าประสมประสงค์พระโอรสองค์ใหญ่ในกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พระวุฒิภาคภักดี (ช้าง ช้างเผือก) เนติบัณฑิต หลวงวิจิตเสนี (หงวน ศตะรัตน์) เนติบัณฑิต ทำให้โจรผู้ร้ายกำเริบหนักจนดูราวกับว่าเมืองพัทลุงกลายเป็นอาณาจักรโจร โดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๔๖๖^(๖๔) สมัยพระคณาภัยสุนทร (สา สุวรรณสาร) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด^(๖๕) มีขุนโจรหลายคนที่สำคัญ อาทิ นายรุ่ง ดอนทราย เป็นหัวหน้าโจรได้รับฉายาว่า ขุนพัฒนาหรือขุนพัทลุง นายดำหัวแพร เป็นรองหัวหน้า ได้รับฉายาว่า เจ้าฟาร์มเขี้ยวหรือขุนอัสตงคต ทางมณฑลต้องส่งนายพันตำรวจโทพระวิชัยประชาบาล (บุญไทย เอโกบอล) และคณะมาตั้งกองปราบปรามอยู่ตลอดปี ทำให้

(๖๐) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.๕ ม.๔๗/๑๔ (สำเนา) พระยาวิจิตรวรสาส์น กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๕๒ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

(๖๑) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม ๓๑ ร.ศ. ๑๓๔ (พ.ศ. ๒๔๕๕ เล่ม ๓) เลขที่ ๖๙ ฎีกาอำมาตย์โท พระกาญจนดิฐบดี (อวบ ณ สงขลา) ขอเข้ารับราชการแก้ตัว, หน้า ๑๑๙๘-๑๒๐๖, หลวงศรีวิรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๗-๗๘.

(๖๒) หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารเย็บเล่มชุดฎีกา เล่ม ๓๑ ร.ศ. ๑๓๔ (พ.ศ. ๒๔๕๕ เล่ม ๓) เลขที่ ๖๙ (สำเนา) พระกาญจนดิฐบดี (อวบ ณ สงขลา) กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๕๕.

(๖๓) โปรดดูรายละเอียดในหลวงศรีวิรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๘-๘๔.

(๖๔) ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, เรื่องเดิม, หน้า ๗๓, พิมพ์ประกาย แก้วทอง, "ครูเก่าเล่าความหวัง" คินสู่เหย้า ๕๐ ปีสตรีพัทลุง (พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๕๒๗) พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานคินสู่เหย้า ๕๐ ปี สตรีพัทลุง ๙ มิถุนายน ๒๕๒๗, หน้า ๒๙.

(๖๕) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นจังหวัดและเปลี่ยนชื่อเรียกผู้ว่าราชการเมือง เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด.

การปล้นฆ่าสงบลองอีวาระหนึ่ง แต่ปีถัดมารัฐบาลสั่งให้ย้ายศูนย์ปกครอง^(๖๖) จากตำบลลำปำมาตั้งที่บ้านวังเนียง ตำบลคูหาสวรรค์^(๖๗) อาจเป็นเพราะทางราชการเกิดความระแวงว่าตระกูลจันทโรจวงศ์และตระกูล ณ พัทลุง มีส่วนร่วมกับพวกโจรจึงต้องการทำลายอิทธิพลของสองตระกูลนั้นในเขตตำบลลำปำ และสร้างศูนย์การปกครองแห่งใหม่ให้เป็นเขตของรัฐบาลอย่างแท้จริง ประกอบกับในขณะนั้นรัฐบาลได้สร้างทางรถไฟสายใต้ผ่านตำบลคูหาสวรรค์แล้วการคมนาคมระหว่างจังหวัดพัทลุงกับส่วนกลางและจังหวัดใกล้เคียงจึงสะดวกกว่าที่ตั้งเมืองที่ตำบลลำปำ ประชาชนก็อพยพมาตั้งบ้านเรือนทำมาค้าขายมากขึ้น^(๖๘)

สมัยระบบประชาธิปไตย (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖-ปัจจุบัน)

เมื่อมีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศมาเป็นระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว รัฐบาลใหม่ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ทำให้ระบบเทศบาลถูกยกเลิกไป ส่วนภูมิภาคมีอำนาจมากขึ้น จังหวัดพัทลุงมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งในอาณาจักรไทย

ตามระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ จังหวัดมีฐานะเป็นหน่วยบริหารราชการแผ่นดิน มีผู้บริหารเป็นคณะเรียกว่า คณะกรรมการจังหวัด ประกอบด้วยข้าหลวงประจำจังหวัด ปลัดจังหวัด และหัวหน้าส่วนราชการฝ่ายพลเรือนต่างๆ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ประจำจังหวัดโดยข้าหลวงประจำจังหวัดทำหน้าที่เป็นประธาน แต่คณะกรรมการจังหวัดจะต้องรับผิดชอบในราชการทั่วไปร่วมกัน และกรรมการแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบในหน้าที่ของตนต่อกระทรวง ทบวง กรม ที่ตนสังกัด^(๖๙) สำหรับอำเภอก็มีคณะบริหาร เรียกว่าคณะกรรมการอำเภอ ประกอบด้วย นายอำเภอ ปลัดอำเภอ และหัวหน้าส่วนราชการฝ่ายพลเรือนต่างๆ เป็นเจ้าหน้าที่ประจำอำเภอ โดยมีนายอำเภอเป็นประธาน แต่คณะกรรมการอำเภอจะต้องรับผิดชอบในราชการทั่วไปร่วมกัน และกรรมการแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบในหน้าที่ของตนต่อกระทรวง ทบวง กรม ที่ตนสังกัด^(๗๐)

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดินโดยให้จังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล เนื่องจากจังหวัดตามพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ไม่เป็นนิติบุคคล นอกจากนั้นอำนาจบริหารในจังหวัด ซึ่งแต่เดิมตกอยู่แก่คณะกรรมการจังหวัด ได้เปลี่ยนแปลงมาอยู่กับผู้ว่าราชการจังหวัดเพียงบุคคลเดียวและฐานะของ

^(๖๖) ศูนย์การปกครองของเมืองพัทลุง มีการโยกย้ายหลายครั้ง เรียงตามลำดับดังนี้ คือ โคนเมืองบางแก้ว เมืองพระรถ บ้านควนแร่ เขาเมือง ท่าเสม็ด บ้านพญาขันธุ์ บ้านม่วง โคนทุ่ง ศาลาไต่ะวั๊ก ลำปำ (ฝั่งเหนือคลองลำปำ) อ่างจาก ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนพัทลุง, **เรื่องเดิม**.

^(๖๗) หลวงศรีวรวัตร, **เรื่องเดิม**, หน้า ๘๓-๘๔.

^(๖๘) **เรื่องเดิม**, หน้า ๘๐.

กรมการจังหวัดก็เช่นเดียวกัน เดิมเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในจังหวัดก็ได้แก้ไขเป็นเจ้าหน้าที่ที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัด

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ตามนัยประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๑๘ ลงวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๕ โดยจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นจังหวัด และอำเภอ จังหวัดนั้น ได้รวมท้องที่หลายๆ อำเภอ ขึ้นเป็นจังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล การตั้ง ยุบ และการเปลี่ยนแปลงเขตจังหวัด ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติและให้มีคณะกรรมการจังหวัดเป็นที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการจังหวัดในการบริหารราชการแผ่นดินในจังหวัด ซึ่งกฎหมายระเบียบบริหารราชการแผ่นดินฉบับดังกล่าวนี้ได้บังคับใช้จนถึงปัจจุบันนี้

^{๒๙)} ศิริ วิชิตตะกุล, การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค (พระนคร : โรงเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๒๗.

^{๓๐)} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘-๒๙.

ที่มา : ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพัทลุง.พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง , ๒๕๒๗.